

HİTİT GRAMERİNDEN BAZI KONULAR

Aygül SÜEL

Bu yazımızda, Hitit grameri ile ilgili konulardan bazıları üzerinde durulacak, örnekleri ile birlikte okuyucuya sunulmaya çalışılacaktır. Amacımız, Hitit grameri ile ilgili ana el kitaplarından faydalanarak, özellikle Hititoloji öğrencilerine yönelik bir çalışmanın eksikliğinin bir kısmını gidermeye çalışmaktır. Burada, gramer ve fonotik terimlerinin, Türkçe karşılıkları için yeni terimler bulma yoluna gitmeden genellikle Latince ya da Latince köklü kelimeler tercih edilecektir. Terminoloji için başvurulacak kaynaklar bibliyografyaya eklenmiştir. Bibliyografya, gramer ile ilgili münferit makale ve araştırmalar yerine, bunların sentezinin yapıldığı kitapları kapsayan ve sahamızdaki temel kaynakların gösterildiği seçilmiş bir okuma listesi olarak sunulmuştur.

A- KONGRUENZ

Bir ismin yanına ilave edilen sıfat, diğer dülelerde olduğu gibi, ismin genus (cins)'u, kasus (hal)'u ve numerus (sayı)'u ile uyudur.

a) ilave olarak kullanılan Adjektif veya Partisip:

arranza **ḫalkiḫ** "yıkılmış tahıl"

damain **antuḫḫan** "bir başka insanı"

ḫarran **ḫatar** "kirlenmiş su"

arraḫzenaḫ **utneanteḫ** **ḫumanteḫ** "bütün komşu ülkeler"

b) ilave olarak kullanılan cinsiyet belirleyen Pronomen (zamir) ler:

apaḫ-pat **memiaḫ** "işte o mesele"

tuzziḫaḫ-miḫ "(benim) Ordum"

kün SAL-an "bu kadın (Akk.)"

kī **iḫiul** "bu sorumluluk"

ḫaḫḫatar-ḫet "onun üreme kudreti"

kūeḫ **auriḫaluḫ** "hangi ileri karakollar"

arešmēš (*arēš-šmēš) "sizin arkadaşlarınız"
 šarḥuḥanduš-šuš "onların aşk meyvası"
 kē arkuḥarriḫi.A "bu dualar"
 kēdani pidi "bu yerde"
 apēz linkiḫaz "o yeminden"
 kardijaš-taš "senin kalbinin"

Anlama bağlı konstrüksiyonlar, özellikle numeruskongruenzler (sayısal kongruenz)'ler Hititçe'de çok bol kullandır.

a) 1- Kollektif bir singular bir plural gibi anlaşılabilir.

KUR-eanza **ḥumanza URUDIDLİḪIA BÀD EGIR-pa eppir** "Bütün ülke tahkimli şehirleri içeriyor(lar)dı"

2- Bu yukarıda belirtilenin tersine olarak bir plural kollektif bir singular gibi de anlaşılabilir.

ḥēḫēš kiša "sağnak yağışlar başlayacak (bir yağmur periyodu başlayacak)."

apāt ERİNMEŠ ANŠU.KUR.RAMEŠ "o yaya (ve) arabalı savaşçılar"

NAM.RAMEŠ kuin **uḫater naš 1 eštaLIM**"Getirdikleri sivil tutsak (grub), onlar 1000 kişi(ler) idi."

b) Bir çok bölümden oluşan cümle bileşimlerinde cümlenin bir bölümünden diğerine, tekil ile çoğul, hatta genus commune ve neutrum arasında Hititlinin çok seri yer değiştirebildiği görülür.

KARAŠ-za-kan kueš tēpaḫēs išparter apāt-ma-kan ḥuman arḫa ḥašpir-pat "Hangi az sayıda birlik kurtuldu ise, bunların da hepsini yokettiler."

nan GIM-an KUR-eanza aušta nat naḫšarriḫandari "ve ülke onu gördüğünde, (yerlileri) korkarlar."

c) 1- Bir ideogramın hem bir çok değişik ses, hem de bir çok değişik gramatik formları kapsadığını sürekli gözönünde tutmalıyız.

Böylece, KUR "ülke" ideogramı ile, neutrum utnê, commune ut-nêiant kastedilebilir.

2- Çoğul olarak determine edilmiş ideogramlarda örneğin: **ERİNMEŠ** ve **NAM.RAMEŠ** de olduğu gibi hem çoğul "birlik" ve "sivil tutsak"

hem de kolektif tekil "ordu" ve sivil tutsak grubu" anlamları gizli olabilir. Bu yüzden bir yandan doğal olarak kües **ERİN^{MEŞ}** "hangi birlikler" **NAM.RA^{MEŞ} kuēš** "hangi sivil tutsaklar", öte yandan tekil olarak **kāš 6 ME ERİN^{MEŞ}** "bu 600 (kişilik) birlik", **NAM.RA^{MEŞ} kuin** "hangi sivil tutsak grubu" gibi.

Genusda gerçek inkongruenzler tespit edilmiştir.

a) Vücut organı isimlerinde neutrum olan genu-"diz" ile nötr bir possessivpronomen (mülkiyet zamiri) yardımı ile kısmen doğru olarak bağlanır.

genu-ššit "onun dizi", kısmen de genus eommune'nin possessivi ile **genuš-šuš** "onun dizleri" bağlanır. "E1" için görülen iki form **keššera** c. ve **keššar** n. possessivamın genus inversiyonu olma eğilimi gösterirler.

ŠU-aš-šeš (keššeraš-šet) "onun eli" (Subs. comm + Poss. neutr.)

keššar-šiš "onun eli" (Subs. n. + Poss. comm.)

b) Doğru olan bir M1-an **hūmandan** "bütün gece" yanısıra M1-an **hūman** (Adj. n.) formu da görülür.

c) mekki "çok", kurur- "düşmanca" **takšul** "rahat, dost" gibi bazı sıfatlar, kurur ve **takšul** özellikle Nom. Plur. Comm. oluşturmazlar. Bu nedenle, örneğin kunanzassa mekki **LÜ appanzašša** mekki "öldürülenler de yakalananlar gibi çok(tur). (Kelimesi kelimesine: "öldürülen de yakalanan gibi çok(tur).")

apāš DUMU-aš ŠU.GI-ešzi nu-za **DUMU^{MEŞ}** mekki **ijazi** "adı geçen oğlan çocuğu büyüyecek ve bir çok çocuğu olacaktır."

zik-ma-mu-za kurur **eš** "ama sen bana düşman ol"

kūeš kurur **ešir** "düşman(ca) olanlar"

tūyaza-ma takšul-pát ešir "ancak uzaktan da olsa yine de sadıktırlar"

Adjektifin Nom. Akk. n. plurali zayıftır. Possesifpronominanın ise hiç gelişmemiştir. Plural formları için singular formları kullanılmaktadır.

a) Adjektifte Fakultatif (ihtiyari) olarak:

EZENHİ.A SISKUR.SISKURHİ.A . . . parkui **šuppi piš** kanzi "Bayramları ve kurbanları temiz ve kutsal olarak veriyorlar"

ÉMEŠ DINGIRMEŠ parku **IŠTU EUBABBAR GUŠKIN unuḡanda** "Yüksek, altın ve gümüşle süslü tanrı evleri"

kuē kallar **idālu uddār** "hangi sihirli kötü sözler"

b) Poesesifpronomende obligatorikal (mecburiyet) olarak:

uddār-mit "benim sözlerim"

šakuḡa-ššet "onun gözleri"

Sayı sözcüklerinin yanında kendilerine ait olan tekil veya çoğul isim bulunmaktadır.

2 **ḡpruṣḡēš** "2 **ḡpruṣḡi-kabi**", bunun yanısıra 2 **ḡpruṣḡin karūla** DUB.2 **KAMḡI.A** "2 eski tablet"

7 ^{NA} **paššilaṡ** "çakıltaşı"

DUGḡurpuriš **šūḡan** "7 dolu **purpuriš** kabı"

Presenste, özne ve predikatsnomenlardan net isim cümlelerinin kurulması ve bu cümlelerin verbumbstantifsiz kurulmaları gelenektir.

attaš aššuš "baba iyi(dir)"

ANA DUTUŠI-ma-aš anninniḡamiš "fakat, majesteme yeğen(dir)"

MU.KAM-za-ḡa-ta šēr tepaḡeššanza "yıl sana bunun için kısa(dır)."

Bu konstrüksiyon, imperatifte veya **lē** ile yapılan İndikatif presens-
te de mümkündür.

nu-ḡar-aš ammuk **LUMUDI-IA** "0 bana koca olsun"

l-aš l-edani menaḡḡanda lē idāluš "biri diğerine karşı kötü niyetli olma(sın)."

Değişen konstrüksiyonlar örneğin: **nu-ḡa-za demēdaza** KUR-eza kurur **eš ammetaza-ma-ḡa-za-kán** KUR-eza **arḡa lē** kurur "Bir başka ülkedense düşmanca (ol), benim ülkemden ise düşmanca (olma)."

Böylece çok kısa isim cümleleri öznenen veya predikatsnomenden oluşmuş olarak karşımıza çıkabilirler.

ḡurkel "(bu) bir dehşettir"

BUBUTANUM ŠA NIM.LÀL "(o) arıların bir çıbanbsı(dır)."

UL ḡarātar "(o bir) etki değil(dir)"

ḡarpuḡanzi "yıkınmanın (zamanıdır)"

Preteritumda verbum substantivum asla eksik olmamalıdır.

attaš aššuš ešta "baba iyi idi"

ABU-IA genzuğalaš ešta "benim babam iyi niyet sahibi idi."

nu-za MU.KAM-za **šer tepağeššanza ešta** "ve yd bunun için kısa gelmeye başlamıştı."

Presens ve Preteritumun değişimi olarak bu iki örneği verebiliriz:

dandukišnaša DUMUaš ukturi natta **hūišūanza** "ve insanoglu ebedi yaşamaz"

māmman dandukišnaša DUMU-aš ukturi **hūišūanza ešta** "insanoglu ebedi yaşıyor olsaydı."

Bir cümlenin öznesi nötr bir çoğulsa yüklemi tekildir.

a) Predikatsverbum için geçerli olan bu kural istisna göstermeden geçerlidir.

uidar **ANA ŠAPAL MULHI.A** šešzi "su porsiyonları yıldızların altında kalmaktadır."

apē-ja uddār QATAMMA **lagāru** "Bu sözlerde aynı şekilde eğilsin"

kuē 2 ALAM kitta "hangi iki resim(burada) duran"

Predikatsnomen, her zaman olmasa dahi singular formda kullanılır.

kē-ma tuppahi.A . **anijan ešta** "ancak bu tabletler hazırlanmışlardı."

kururihi.A **meggağa** nininkan esta "bir çok düşman birliği toplanmıştı."

kē-ja-kan É. DINGIRi™ ukturi **QATAMMA aššu ešdu** "Bu tanrı evleri de sağlam ve iyi olsun." bu cümlenin başka bir varyasyonu:

kē-ja-ğa É. DINGIRLJM **ÇATAMMA pağhašnuğanda ešdu** **nu-ğar-at-šan** ukturi **ešdu** "Bu tanrı evleri de korunmuş olsun ve onlar sağlam olsunlar."

B- POSPOSITION

Hititçede preposition yerine pospositionlar vardır. Bunlar adverb ve preverb şekillerinden kısmen rahat bir biçimde ayrılırlar.

Hititçe, diğer Indo-Ari dillerde prepositionlarla ifade edilen syntastik ilişkileri sık sık kasus formlar ile (postpositionlar olmadan) ifade etmektedir. Dativ-Lokativ **É-ri** postposition olmadan da "evde" ve "evin içinde", net bir ablatif olan URU-az "şehirden" anlamındadır.

Nereye ve nerede sorularına cevap olarak genellikle farklı konstrüksiyonlar kullanılmaz.

GİŞBANŞUR-i piran "masanın önünde" (nerede?) ve "masanın önüne" (nereye?)

Sadece HUR.SAG-i **şer**dağın üstünde (dağda) ve HUR.SAG-i sara "(dağın üstüne) dağa" örneklerinde bir fark görülür.

É-ri anda "evin içinde (evde)" ve **É-ri** andan "evin içine (eve)" örnekleri de her zaman kesin hatlarla birbirinden ayrılamaz.

Nerede ve nereye kavramlarının kaynaşmasından dolayı Hititçede postpositionların büyük bir kısmının Dativ-Lokativ aldıkları, kimisininin (nereden sorusuna cevap olanların) Ablativ aldıkları görülür. Bunların yanısıra genitifinde postpositionlarla birlikte serbest kullanıldığı görülür. Akkusatiflerin postpositionlarla birlikte kullanıldıkları enderdir, instrumentalle birlikte kullanılmaları ise hiç görülmemiştir.

Dativ-Lokativ alanlar Örneğin:

anda (andan) "...ine" ("nerede?" ve "nereye?")

É-ri anda (andan) "ev(in) (için)de, ev(in) (için)e"

piran "önün(d)e" (nerede?" ve "nereye?")

GİŞBANŞUR-i piran "masanın önüne, masanın önünde"

appa (appan) yer olarak "arkasında" zaman olarak "...den sonra "

Étarnui appan "yıkama evinin arkasında, yıkama evinin arkasına"

katta (kattan) "altında, altına" ("nerede?" ve "nereye?"), ayrıca "yanında, ile, birlikte" (nerede?) ve "... ye doğru" ("nereye?")

GİŞBANŞUR-i katta(n) "masanın altında, masanın altına"

İD-i katta(n) "(aşağıda) ırmakta, ırmağa (doğru)"

tuqqa katta "sende, sana, seninle birlikte"

şer "üstünde" ("nerede?") ve "için, yüzünden"

şuḫhi şer "damın üstünde"

İR-i şer "köle için"

ANA LÜMEŞ KUR Amurru šēr "Amurrular yüzünden"

šarā "üstüne" ("nereye?")

šuhhi šarā "dama, damın üstünde"

ištarna "ortasında, arasında" ("nerede?" ve "nereye?")

DINGIRMEŞ-aš ištarna "tanrılar arasında"

ANA KUR URUHatti ištarna "Hatti ülkesinin ortasına doğru"

ḫandaš "göre"

nakkijanni ḫandaš (verilen) yüksek değere göre "(verilen yüksek değere uygun olarak")

Bu postpositionların bir çoğunun önünde genetivin yer aldığı da görülmektedir.

LUGAL-uaš pir an "kralın önünde"

attaš-maš appai "babamdan sonra"

annašaš katta "annesini ile birlikte, annesinin yanında"

Zaman zaman belli bir anlama yönelik olarak URU-az katta "şehirden aşağıya doğru", ya da hiç bir anlam farkı gözetmeden tuzzijaz appa "ordunun ardında" gibi Ablatifin de kullandığı görülür.

tapuša (tapūša) "yanısıra, yanında" ile birlikte de Dativ-Lokativin kullanıldığı görülür.

ḫašši tapuša "ocağın yanında, ocağın yanısıra"

parā "...den, ... dan" genellikle Ablatif alır.

GIŠZA.LAM.GAR-az parā "çadırdan"

Ancak, genetiv ile de görülür.

KÁ-aš parā "kapıdan"

parranda ve pariija (n), her ikisi de "üzerinde, ... üzerinden (karşıya)" (hatta "dışında" ve "karşı") anlamlarındadır.

parranda Dativ-Lokativ, pariija(n) ise Akkusativ alır.

aruni parranda veya arunan pariijan "denizin üzerinden (ileriye)

Postpositionlara iḫar ile genetif de yakın bulunmaktadır, "...nin türüne (karakterine) göre, gibi"

IN.NU.DA-aš iḫar saman gibi

Ancak "gibi" için özel bir kasus kullanılmadan mân da kullanılabilir.

C- YAN CÜMLELERİN DEĞİŞİK TÜRLERİ

1- Final ve Konsekutif cümleler

Hititçede Final ve Konsekutif cümleler türetilmez. Bu tür cümleler, Hititçede düzenli olarak "nu" nun arka arkaya dizilmesi ile ifade edilmiş olur.

naš UL tarnahḫun nan-kan *UL* kuennir "ve ben onları bırakmadım ve onlar onu öldürmediler" ("onların onu öldürmelerine izin vermedim").

takku **LÜ-an našma** SAL-an *ELLAM* **u(a)ḫzi kuiški naš** aki "Eğer birisi hür bir adamı ya da (hür) bir kadını döverse (ve böylece) o ölürse"

nu **taškupāi** nu **URU-aš dapiianzi išdammašzi** "Şimdi bağır (haykır) ve bütün şehir bunu duyacaktır" (öyleki (veya: böylece) bütün şehir duysun)

2- Kausal cümleler ve bağımlı ifade cümleleri

Kausal cümlelerin bağlacı kuit "...dığı için" dir. Bu sözcük asla cümlelerin başında yer almaz, kuit cümlesi genelde başta yer alır.

nu **ABU-IA genzuḫalaš** kuit **ešta naš ŠA SAL^{II} memijani kâri tijaš** "Babam iyi niyet sahibi olduğundan kadının sözlerini dikkate alırdı."

annišan-ma kuit *ANA* ^m**Mašhuluḫa** *IBILA* **NU.GÁL ešta** nu-za tuk ^m**Kupanta-^DKAL-an DUMU SEŠ-ŠU** *IBILA-anni* **šarā dān ḫarta** "Fakat zamanında **Mašhuluḫa'nın** bir mirasçısı (oğlu) olmadığından kardeşinin oğlu (olan) seni Kupanta-^BKAL'i mirasçısı oğlu (olarak) kabul etti."

kuit "...dığı için"li periyodlar genellikle kuit cümlesi başında ve temel cümleye geçerken,"nu" ile başlarlar.

nu-ḫa-mu *IBILA* kuit **NU.GÁL** ^m**Kupanta-^DKAL-aš-ma-mu** **DUMU SEŠ-IA** **nu-ḫar-an-mu** *EN-IA* **DUMU-anni** **pāi** "Bana bir mirasçısı (oğul) bulunmadığından, Kupanta-^DKAL ise kardeşimin oğlu olduğundan, efendim (beyim) oğlum olarak onu bana ver."

kuit cümlesi partikelsiz de olabilir.

ABU-KA -mu kuit *tuel* **ŠUM-an** **memiškīt** nu-tta apaddan *EGIR-an* **šan(a)ḫḫun** "Bana baban senin adını tekrar tekrar söylediğinden (seni tavsiye ettiğinden), bu yüzden seninle ilgilendim."

Öte yandan temel cümleye geçişte "nu" kullanılmamış olabilir.

ANA PANI DINGİRMEŞ kuit parā ḥandandanni ijaḥḥaḥat ŠA

"Tanrıların huzurunda (onların) hizmet(ini) gördüğümünden insanlığın kötü işlerini asla yapmadım. ("İnsanların genelde yaptıkları kötü şeyleri ben yapmadım")

kuit -ki- anlamında da kullanılmaktadır. Bu durumda kuit cümlesi daha ziyade arkada yer alır.

a) "Gerçek şu ki" anlamında kullanan kuit:

ammēl kaš-pat l-aš dammešhaš kij-an l-an dammešḥanunun IŠTU É.GAL^{LIM}-pat-kan kuit katta uijanun "işte bu benim tek tedbirimdir. Bu ölçüye göre onları cezalandırdım ki onları saraydan uzaklaştırdım."

b) Duyu organları (algdama) ile ilgili fiillerden sonra:

maḥḥan-ma LUMEŠ^{URU} Azzi auer URUDİDLI.ḪI.A BÀD-kan kuit zaḥḥijaz katta daškiyan teḥḥun "Ancak, Azzi şehri halkı benim tahkimli şehirleri ele geçirmeye başladığını gördüklerinde"

Sentiendi ve dicenti fiillerinden Predikatif bir Partisip ya da bir isimle bağımlı olarak -ki- anlamında da olabilir.

ammuk-ḡar-an akkantan IQ-BI "bana onu ölü olarak tanıttı" (Bana onun öldüğünü söyledi)

maḥḥan-ma KUR.KURMEŠ LUKUR^m Arnundan ŠEŠ-IA irman ištamaššir "Fakat düşman ülkeleri Kardeşim Arnuanda'nın hasta (olduğunu) duyduklarında" (onun hasta olduğunu duyduklarında)

2- Temporal Cümleler

Temporal cümleler şu şekilde düzenlenir:

a) maḥḥan "... dığı zaman, gibi"

maḥḥan-ma ḥamešḥanza kišat "ilkbahar olduğu zaman"

maḥḥan-ma UZUIÀ zejari "yağ kaynadığı zaman" (yağ kaynadığı gibi)

b) Eski dilde maḥḥan yerine mān "... dığı zaman, iken" ile:

mān-šan^m Telipinuš INA GIŠGU .ZAABI-IA ešhat "Ben Telipinu, babamın tahtına oturduğumda"

c) kuḡapi "zamanında, ...dığında"

nu-za *ABU-IA* **kuyapi** *DINGIR^{LIM}*-i^š *DÜ*-at "Babam tanrı olduğunda (olunca)"

d) kuitman:

1- ... dığı sürece, sırasında

nu kuitman *ABU-IA* *INA* *KUR^{URU}* Mitanni **ešta** "Babam Mitanni Ülkesinde olduğu sürece"

2- ... ceye kadar (temel cümleden sonra)

nu *É-ri-šši* **anneškizzi** **kuitman-aš** *SIG₅*-attari "ve o iyileşinceye kadar evinde çalışıyor"

3- "... ceye kadar" dizileri asyndetik olarak birbirine bağlanmak sureti ile dizilirler.

nu-qa-šši **kaš** *LÜKARTAPPU* **pidi-ši** **ešaru** **kuitman-aš** uizsi **kuitman-aš** **apija** *EGIR*-pa uizsi "ve bu saray ahır görevlisi, o gelinceye (ve) o oraya dönünceye kadar onun yerine otursun"

4- **nāqi** kuitman "olmadığı sürece, önce veya evvel" anlamındadır.

nu *ANA* *KUR* *LÜKÜR* **nāqi** kuitman kuedanikki paun "Ben herhangi bir düşman ülkesine karşı gitmeden önce"

e) kuit'in zaman zaman "hazır bu fırsatta" anlamı da bulunmaktadır.

nu-za *KUR^{URU}* **Arzaqa** kuit human *tar(a)hḫun* nu-za **DUTUŠI** kuin *NAM. RA* *INA* *É* *LUGAL* *uḫatenun* **naš** anda l-etta 66000 *NAM. RA* **ešta** "Ben majestem **Arzaqa** Ülkesini yok ettiğimde bu fırsatta aldığım sivil tutsakları saraya getirdim, bunlar toplam 66000 sivil tutsak idi.

4- Şart Cümleleri

a) Real şart cümlesi genellikle **mān** "eğer, şayet" ile başlatılır.

mān-kan *LÜMUNABTUM* *IŠTU* *KUR^{KA}* *KUR^{URU}* Hatti *LÜpit* **tijatili** uizsi nan-ta *EGIR*-pa *UL* **pijanzi** "Eğer bir göçmen senin ülken-den Hattı Ülkesine kaçır vaziyette gelirse, o sana geri verilmeyecektir, **mān-kan** *ŠAKUR^{TI}* **akkiskittari** nat **mān** kururas kuiski *DINGIR^{LUM}* **ijan** **harzi** nu **kiššan** **ijami** "Eğer ülkenin ortasında büyük bir ölüm hüküm sürerse ve buna düşmanın herhangi bir tanrısı sebep olmuşsa ben şu şekilde davranacağım"

b) Diğer metinlerde daha az olmak sureti ile, özellikle kanunlarda eski düe ait olan takku "eğer" sözcüğünün kullanıldığı görülür.

takku LÚ-an ELLUM şullannaza kuiški daşuap̄hi MA.NA KUBABBÀRp̄ai "Eğer birisi bir kavga sırasında kür bir adamı kör ederse, ona 1 MANA gümüş verecektir"

Eski dilde konditional bir m̄an "eğer" yerine sadece temporal bir m̄an "... dığı zaman" vardır.

Zaman zaman konjunktion (bağlaç) noksandır.

INA ITU. 12.KAM DUMU-aş mijari ap̄aş DUMU-aş LÚŞUGI eşi "12 ayda bir oğlan çocuğu doğrulursa, bu oğlan çocuğu yaşlanacaktır."

uaşdul kuēlqa autti ... nu-za pankun EGIR -pa punuški "Birinin bir suçunu görürsen ... o zaman her seferinde meclise sor"

NINDA-an-za ūemijanun nanza AHITI-IA n akuap̄ikki u n "Ekmek bulduysam onu asla gizli yemedim."

Özellikle naşma, "ama, eğer" gibi bir anlam taşır.

naşma ERÍNMEŞ ANŞU.KUR.RAMEŞ ANA DUTUŞI uekti nu-tta naşšu DUTUŞI ERÍNMEŞ ANŞU.KUR.RAMEŞ up̄ap̄hi naşma-tta KUR-eaş ZAG-aş EN-aş EGIR-an uizzi "Ya da sen majesteme ait yaya ve arabalı askerler istersen ya ben majestem sana yaya ve arabalı askerler göndereceğim ya da o ülkenin sınır beyi sana destek sağlayacaktır (kelime kelime: arkana gelecektir)".

Ancak naşma m̄an'ın da kullanıldığı görölmektedir.

naşma m̄an KUR^{TUM} kuitki zaşhişjaza LUGAL KUR^{URU} Hatti anda hatkişnuzzi "veya eğer Hatti Ülkesinin kralı herhangi başka bir ülkeye savaşla baskı yaparsa"

Potential şart cümlesinde açık bir belgeden anlaşıldığına göre m̄an presensle kullanılmıştır. Paralel kurulmuş irreal şart cümlelerinin analogisine göre, irreal partikel man yerine, bağlaç olarak bu m̄an (eğer) anlaşılmalıdır.

m̄an-ya-mu I-an DUMU-KA paişti man-şar-aş-mu LÚMUTI-IA kişari "Sen bana oğullarından birini ver(meyi iste)seydin, böylece o benim kocam olabilirdi."

Irreal şart cümlesinde genellikle *mān* "eğer" ile irrealpartikel man preteritum ile birlikte man *mān* sırası ile dizilirler.

man-kan *mān ANA DUTUŠI* kuḫapi HUL-ḡanni kittat man-ta DUTUŠI arḫa peššijanun "Eğer majestemin karşısında herhangi kötü bir şekilde ifade edilmiş olsaydı, ben majestem seni sürgün ederdim."

man-kan *mān ANA mAttaršija* ḫiṣṣetenn-a kaštita-man akten Attaršija'nın elinden kurtulmuş bile olsaydınız, açlıktan öldürdünüz'

man için *mān* yazılış şekli:

mān-kan mān ANA "Pittagatalli-pat ḡarpa teḫḫun man-mu LÚauriḫaḫuš kuit ŠA "Pittagatalli auer *mān-mu* piran arha tarnas "tam Pittagatalli üzerine yürümeye? hazırlandığımda Pittagatalli' nin nöbetçileri görselerdi, beni gördükleri için o kaçacaktı."

Ancak burada da konjunktion eksik olabilir. Böylece ön cümle sadece *mān* şeklinde yazılan man partikelini kapsayacak şekilde olabilir.

EGIR-an-man kuuapi apedas *ANA NAM.RAMEŠ* tiḫanun man DUTUŠI EGIR—artiḫanun "Eğer sivil tutsaklarla ilgilenseydim, o zaman majestem olarak (şahsen) onlarla ilgilenmiş olurdu."

ammuk-man-ḡa kuuapi DUMU-IA eštá ammuk-man-ḡa ammēl RAMANI-IA ammēll-a KUR-eaš tepnumar tamētani KUR-e ḫatrānun "Eğer bana bir oğul olsaydı, kendimin ve ülkemin aşağılanışını başka bir ülkeye yazar(mıy)dım?".

Irreal veya potential bir ön cümleyi zaman zaman real bir yan cümlele takip eder.

man-ma-za *DAM-IA ANA SAL.LUGAL* iṣṣiḫḫiškattallaš kišat mi idālu kuitki iḫat "Karım kraliçenin karşısında (onun) geçmişini araştıran biri olmuşsa, o (böylece) kötü bir şey (mi) yapmıştır?."

Tehdit ve yemin sırasında yan cümle zaman zaman söylenmeden geçilebilir.

našma-kan *mān DUTUŠI* kuedani anda idālu ištamašti nat-mu-kan *mān* šannatti nat—mu UL mematti apūnn-a—mu antuhsan UL tekkuš šanuši nan anda imma munnāši "Ya da sen majestem hakkında birinin yanında kötü bir söz duyarsan, bunu benden gizlersen, söylemezsen ve onu söyleyeni bana ihbar etmezsen, bir de onu saklarsan (o zaman vah sana)

mān-ma-ṽa ^{GİSPISAN} **iškallaḥḥun našma-ṽa** ^{NA4KİSİB} **duṽar naḥḥun našma-ṽa-za daḥḥun** kuitki "Eğer sepeti kesmişsem ya da mührü kırmışsam ya da herhangi bir şeyi kendim için almışsam (bana lanet olsun)"

5- Konsessiv Cümleler

a) Konsessiv cümleler genelde **mān-a** "eğer-de" ile kurulurlar.

mUrḫi-DU-upaš-ma-mu mān HUL-lušš-a ešta ammuk-ma **UL karuššijanun Urḫi-teššup** her ne kadar bana karşı kızgın idiye de ben hiç bir şey yapmadan seyirci kalmıyordum".

nu-za **mān irmalanza-ša ešta** ^{DUTUŠL} **ma-tta ANA AŠAR ABI-KA** tittanunun-pat "ve hasta sen olduğun halde ben majestem seni yine de babanın makamına yerleştirdim."

b) Aynı şekilde **mān** "eğer, ...dığıında" Konsessiv bağlaç olarak işlev görür.

zik-ma-za ^{mKupanta-DKAL-aš} **ANA** ^{mPİS} **TUR-ṽa** kuit **DUMU-ŠU ešta mān-za UL** manga **ṽašdul ašešta man-ta-kkan É ABI-KA KUR-KA-ja UL arḫa dāir** "Fakat JVLashuiluu'a'nın oğlu Kupanta-DKAL olduğundan dolayı hiç bir günah işlememiş olsan da baba evin ve top-rağın alınamazdı."

6- Dolaylı Soru Cümleleri

kuiš "kim?", **mašiqant** "ne kadar?" vs. gibi soru zamirleri ya da **kuṽapi** "nerede?, ne zaman?", **kuṽat** "neden, niçin" gibi soru zarfları kullanılmadan kurulan dolaylı soru cümleleri, **mān** "acaba" ile başlar. Aynı zamanda Doppelfrage (çifte soru) olarak da **mān — mān** "acaba — ya da" kullanılır.

nu **mUrḫi-DU-upaš** kuit **apija nan punuš mān kišari mān UL** ki-san "Artık **Urḫi-teššup** orada olduğuna göre, acaba bunun böyle mi ya da böyle mi olduğunu ona sor."

7- Relatif Cümleler

Hititçede relatif cümleler genelde Türkçedeki kullanımına benzemez. Örneğin: "gördüğün adam benim babamdır" yerine Hititçede bu cümle "hangi adamı gördüysen o benim babamdır" şeklinde ifade edilir. Görüldüğü gibi relatif cümle genel olarak kendisinden anlamca daha önemli olan cümleden önce ifade edilmektedir. Bu arada relatif-pronomen her zaman olmamakla birlikte ekseriyetle cümlede ikinci

sırada yer alır. Bizim için anlamca daha önemli olan cümlelerin içindeki ismi (Relatif cümleye bağımlı olarak bulunur) Hititli, relatif cümlelerin ve onun konstrüksiyonuna dahil ederek genel olarak takip eden, anlamca daha önemli cümlesinde tekrar eder

nu-za DUTUŠI kuin **NAM.RA INA É LUGAL uqatenun naš** 15500 **NAM.RAešta** "Hangi sivil tutsak grubunu ki majestem saraya götürmüştür, onlar 15500 sivil tutuklu idi.

našma-tta URUKUBBABBAR-šaš ZAG-aš kuiš BELU maninkuuan nu **ERİNMEŠ ANŠU.KUR.RAMEŠ apēdani** ukti "Ya da **Hattušanın** hangi beyi sana yakınsa, kendisinden yaya veya arabalı askerler istediğinde"

pēdi-ma-kan kuē KUR.KURMEŠ dalijanun nu-šmaš ZAGHI.A-uš tehhun "Hangi yerleri ki (onları) yerlerinde bıraktım, onlara sınırlar saptadım"

nu kuiš tān pēdaš DUMURU nu **LUGAL-uš apāš kišaru** "Her kim ikinci dereceden bir oğul (ise), o kıl olsun"

nu-mu araḫzenaš KUR.KUR LŪKŪR kueš kururijaḫḫir nu ANA KUR LŪKŪR nāqi kuitman kuedanikki pāun "ve ben herhangi bir düşman ülkesine karşı sefere çıkmadan hangi düşman ülkeleri bana karşı savaş başlatmışlarsa"

Birbirleriyle bağımlı Relatif cümlelere örnek olarak:

DU-aš kuedani UD-ti **ḫatuga tethiškit TŪGNIG.LÁMMEŠ** kue **apēdani UD-ti paššan ḫarkun ANA GIŠGIGIR-ja-kán** kuēdani **apēdani UD-ti arḫaḫat nu kē TŪGNIG.LÁMMEŠ GIŠGIGIR-ja tūrijan apāt-a dāir** "Fırtına tanrısının bir çok sefer ürkütücü olarak gürlediği günde ... hangi elbiseleri o gün giydi isem ve hangi savaş arabasının üzerinde o gün durduysam, bu elbiseleri ve donatılmış arabayı (kendileri için) aldılar.

Relatif cümlelere başka örnek olarak:

İRMEŠIA-qa-za kēš dās nu-ḫar-aš-kan kattanta peḫtet nu-ḫar-aš-mu arḫa uppi "Hangi kölelerimi benden kendine alıp aşağı götürmüşsen, onları bana gönder."

NAM.RAHI.A. kuēš ABU-IA arnut ammuqq-at arnunun nu-mu-kan **mān apēl kuiški ŠA NAM.RAMEŠ ḫuḫāizzi** "Hangi sivil tutsakları ki benim babam esir aldı ve ben aldıysam, bu sivil tutsaklardan biri kaçarsa"

Burada, determine edilmiş (belirli bir obje ile bağlantılı) ve determine edilmemiş (belirsiz bir obje ile bağlantılı) Relatiflerin ayırdedilebilmeleri önemlidir. Determine edilmemiş Relatifler sürekli olarak ilişik oldukları sözcüğün önünde bulunurlar

kuiš IKRIB U šarninkušaš nan šarninkanzi "Hangi adak eğer telâfi edilecekse, onu telâfi ediniz."

Determine edilmiş olanlar genellikle ilişkili oldukları kelimedenden sonra gelirler.

kušata-ma kuit piddāit naš-kan šamenzi "Ancak kendisinin verdiği başlık parasından, (ondan) vazgeçecektir."

D- NEGASYON VE SORU

I- Negasyon

İfade cümlelerinin negasyonu için metinlerde hemen hemen sadece akkadça "UL" ve nadiren de Hititçe olan "natta" kullanılır.

Başka negasyonlar **nāhi** "henüz değil" ve **nūuān (nūmān)** "hiç bir şekilde, asla"dır.

Prohibitivik negasyon **lē**, presensin İndikatifi ile oluşturulur.

lē nahti "korkma"

lē ušnijatteni "satmayın"

Ender olarak le Imperatifle görülür.

nu-tta LÚ.MEŠŠU.GI lē memiškandu "ve yaşlılar seninle konuşamaz"

lē-ta nāhi "korkma"

lē ile potential presentik man bir kez eski Hititçedeki "utinam ne" şeklinde görülür.

lē-man-še LUGAL-uš kiššan tezzi "Kral onun hakkında şöyle söylemesin"

Negasyonun cümle içindeki konumu verfalformun önüdür. Pre-verb ile verbal formu arasında.

nu namma **INA İDŠeha UL** paun "Böylece ben **Šeha** nehri Ülkesine gitmedim."

nu-qa BELI-NI INA URUHajaša lē pāiši "Efendimiz **Hajaša**'ya yürümesin"

apija-ia-ta-kan anda **UL dalijami** "ve o zaman ben seni tek başına bırakmayacağım"

nu-za-kan **memijani šēr lē karuššijaši** "Mesele yüzünden susma"

nu namma **DUTUŠI URUDuqqaman šaruṣṣanzi UL tarnahhun**
"O zaman majestem Duqqama şehrini yağma ettirmedim.

Ancak tek tek vurgulanan sözcükler negasyonu üzerlerine çekebilirler.

nu-ṣa BE-LI-NIle namma uuasi "Efendimiz şimdi gel, sonra değil"

nu-ṣa-tta UL kuṣatqa ammēl A.ŠÀ kueri anda **zahḥija tijami**
"Şimdi, hiç bir şekilde kendi yerim ve arazimde sana karşı muharebe etmeyeceğim."

Kısa cümlelerde negasyon enıfatik olarak sonda bulunabilir.

namma-ma-kan KUR **URUHapalla kuenta-ja UL epta-ja-at UL**
"Fakat sonra sen Hapalla şehrini vurmadin ve onu almadın."

nu-ṣar-an šannatti-ja lē munnaši-ja-ṣar-an lē "Şimdi onu gizleme ve saklama"

Soru cümlesinde negasyon, cümlenin başında yer alır.

UL-ṣar-an-kan tuētaza memijanaz kuennir "Sözünün üzerine onu öldürmediler mi ? "

Güçlü bir ifadede veya kuvvetli vurgu yapılmak istendiği zaman negasyon çift olarak kullanılmıştır.

nu-ṣar-an ḥuṣappi DINGIRLIM-ni UL parā UL kuṣapikki tar-
nahhun "ve onu asla kötü bir tanrıya, hiç bir zaman terketmedim."

Bir negasyon takip edecek olan cümleyi de etkileyebilir.

ḥaššannaš DUMU-an idālu lē kuiški ijazi nu-šši-šan GİR-an tak-
kešzi "Ailenin bir oğluna kimse kötü muamele etmesin, ona bir hançer hazırlamasın."

ANA BULÜG GIM-an **ḥaššatar-šet NU.GÀL UL-an A.ŠÀ-ni**
pēdanzi nan NUMUN-an ienzi "Maltla nasıl ki üreme (gücü) yoktur, insan onu nasıl tarlaya götüremez ve ondan tohum yapamaz?".

II - Soru Formları

Soru, canlı Hititçe konuşmada sadece vurgulama ile özel bir partikel kullanılmadan oluşturulmuştur. Bu yüzden de yazılı metinlerde bariz olarak görülmez.

ŞEŞ-*JA*-za malāši "Sen kardeşim bunu kabul ediyor(mu)sun?"

DINGIR^{LUM}-za kidaš ıaškuıaš šēr TUKU.TUKU-ıanza "Tanrı bu hata yüzünden mi kızgın?".

Negasyon soru cümlesinde başta yer alır.

UL-at-kan ANA DAM-ŞU DUMUMEŞ-ŞU NUMUN-ŞU MÂŞ-ŞU İR^{MEŞ}-ŞU GEMEMEŞ-ŞU GUD^{HI.A}-ŞU UDUMEŞ-ŞU halkitt-a anda şanaızi "Karısından, çocuklarından, soyundan, sopundan, kölelerinden, cariyelerinden, sığırlarından, koyunlarından ve hububatından da intikam almaz mı?"

Çift soruda (devam eden soru) "nu" ve "-ma" ikinci üyeler olarak kullanılmaktadır.

BAL andurza kuiški DÜ-ıa-zi ... nu BAL araıza-ma kuiški DÜ-zi "içerden birisi bir ayaklanma mı yapıyor? ... ya da dışardan birisi mi ayaklanma yapıyor?"

nu-ıar-at ŞEŞ-*JA* IDI nu-ıar-at UL-ma IDI "Kardeşim biliyor mu?, yoksa bilmiyor mu?"

İndirekt (dolaylı) çift soru mân — mân "Acaba — ya da" ile yapılır.

nu ^mUrıi-^{DÜ}-ıpaš kuit apiıa nan punuš mân kişari mân UL kişan "Artık Urhi-tessup orada olduğuna göre, acaba bunun böyle mi ya da böyle mi olduğunu ona sor."

Abrupt sorulara kuit apāt "bu ne?" ve "nu namma kuit "daha ne var?" örnekleri verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Ankara Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Boğazköy Tabletleri (Boğazköy-Tafeln im Archâologischen Museum zu Ankara), istanbul 1948.

Başkan, Ö.: *Lengüistik Metodu*, istanbul 1967.

Bayrav, S.: *Yapısal Dilbilimi*, istanbul 1969.

Benveniste, E.: *Origines de la Formation des Noms en Indo-europeen*, Paris 1935.

Benveniste, E.: *Hittite et Indoeuropean*, Paris 1962.

- Bossert, H. Th.:** *Etice Formlar Bilgisinin Örnek Derlemesi*, İstanbul 1935.
- Dinçol, M.A.:** *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, I.U. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1583.
- Friedrich, J.:** *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952.
- Friedrich, J.:** *Hethitisches Wörterbuch*, Ergänzungshefte 1, 2, 3. Heidelberg 1957, 1961, 1966.
- Friedrich, J.:** *Hethitisches Elementarbuch I. Kurzgefasste Grammatik*, 2. Aufl. Heidelberg 1960.
- Güterbock, H.G.-Hoffner, H.A.:** *The Hittite Dictionary*, III/I, 1980.
- Held, W.H.:** *The Hittite Relative Sentences* (Language Dissertation No: 55), Baltimore 1957.
- Hofmann, J.B.-Ruhnbauer, H.:** *Wörterbuch der grammatischen und metrischen Terminologie*, Heidelberg 1950.
- Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum, London 1920.
- İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Boğazköy Tabletleri (nden seçme Metinler) I-III, İstanbul 1944, 1947, 1954.
- Kammenhuber, A. Friedrich, J.:** *Hethitisches Wörterbuch Lief. 1 / 1975, 2/1977, 3/ 1978, 4/1979, 5/1980, 6—7/1982, 8/1984* Heidelberg.
- Keilschrifttexte aus Boghazköi (WVDOG, Heft 1 vd.) Leipzig 1916—21, Berlin 1954 vd.
- Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin 1921 vd.
- Kronassar, H.: *Etymologie der hethitischen Sprache*, Wiesbaden 1966 vd.
- Marouzeau, J.:** *Lexique de la terminologie Linguistique*, Paris 1933.
- Meriç, C.-Vardar, B.:** *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi*, İstanbul 1967.
- Petersen, H.** *Hittitisch und anderen Indoeuropäischen Sprachen*, Kopenhagen 1938.
- Rohde, G.-Sinanoğlu, S.:** *Lingua Latina I*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları No: 242, Ankara 1985.
- Rohde, G. -Sinanoğlu, S.:** *Lingua Latina II*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları No: 243, Ankara 1985.

Sturtevant, E.H., *Hittite Glossary*, New Haven (1931), 1936.

Sturtevant, E.H.-Hahn, A.: *A comparative Grammar of the Hittite Language*
New Haven 1951.

Tischler, J.: *Hethitisches Etymologisches Glossar, Mit Beiträgen von Gün-
ter Neumann*, Lief1/ 1977, 2/ 1978, 3/ 1980. Innsbrucker Beiträge
zur Sprachwissenschaft Band 20.

Verstreute Boghazköi-Texte. Herausgegeben von A. Goetze. Marburg
1930.

Zunts, L.: *Die hethitischen Ortsadverbien arha, para, piran als selbständige
adverbien und in ihrer Verbindung mit Nomina und Verba*. München
1936.